

Bevezetés a hidrogeológiába

Kreditkód: gg1n1K34

Földtudomány és környezettudomány BSc

3. szemeszterben

meghirdetett kurzus

8. TK. Ivóvizek, a felszín alatti vizek kémiai tulajdonságai

Előadó és az elektronikus tananyag összeállítója:

Mádlné Dr. Szőnyi Judit

egyetemi docens

Társelőadó: Zsemle Ferenc tanársegéd

8.TK. Ivóvizek, a felszín alatti vizek kémiai tulajdonságai

8.1. Ivóvizek és a felszín alatti vizek eredete

8.2. A víz hőmérsékleti tulajdonságai

8.3. Alapvető kémiai jellemzők

8.3.1. Mértékegységek

8.3.2. Az elsődleges és másodlagos kémiai folyamatok

8.4. Felszín alatti vizek kémiai fejlődése

Járvány

Buda és P

- Taposó
- Vízárus
kiszolg

Bogdán I.

1831-ben kolera járvány Budán és Pesten, amely több hullámban is jelentkezett

- Coliform baktériumok, patogén baktériumok, vírusok és gyógyszermaradványok
- Kémiai szennyezők
- Ivóvízminőség törvényi szabályozása:
  - megfelelő a biológiai minősége,
  - nem tartalmaz egészségre ártalmas kémiai komponenseket
  - hőmérséklete, színe, kielégíti az ivóvíz iránt támasztott igényeket.
- Vizekre hasznosítás szerint eltérő követelmények vonatkoznak
- Ivóvízszabványok

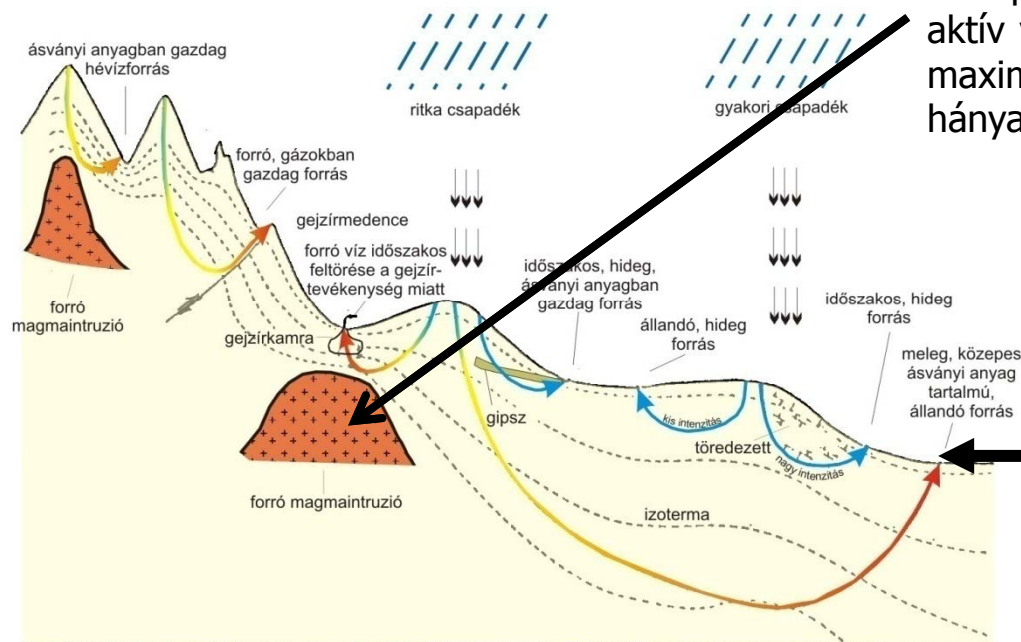
Felszín alatti vizek eredete 1) Hagyományos osztályozás szerint

Juvenilis vizek: A vízkörforgalomba először bekerülő vizek.

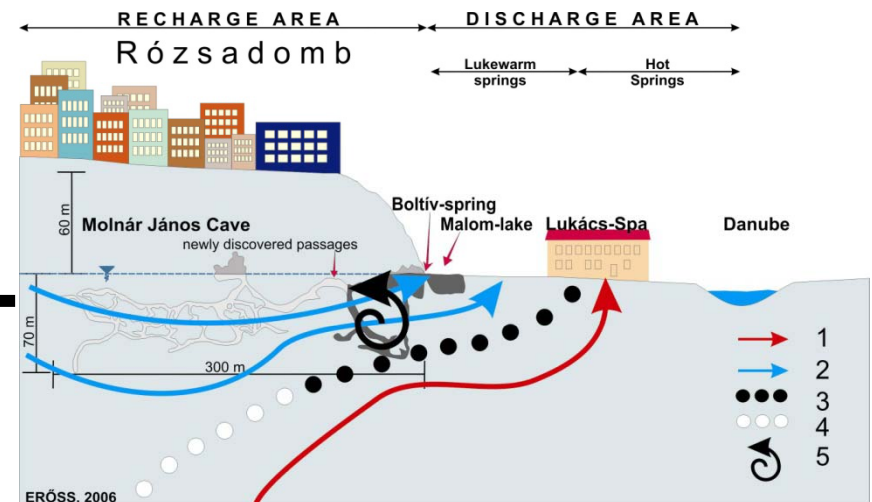
- a Föld lassú tágulásából
- szoláris eredet
- vulkáni működés vízgőz exhalációja

Meteorikus vizek: A vízkörforgalomban már legalább egyszer megfordult vizek.

Fosszilis vizek: A rétegek lerakódásával egyidejűleg a kőztpórusokba bekerülő, ott megőrződött víz. Geológiai időskálán kimaradtak a vízkörforgalomból.

Izotópos vizsgálatok alapján kiderült, hogy a jelenleg is aktív vulkáni területek gőz- hévíz előfordulásaiban csak maximum 10 % a juvenilis komponens, a nagyobb hányad beszivárgó meteorikus víz.

ERŐSS, 2006

2) Új osztályozás (Deming, 2002): a vizek dinamikáját tükröző

Óceáni: a Föld óceánjaiban vagy máshol található víz, amely összetételét tekintve nem változott lényegesen azóta, hogy kikerült az óceánból

Meteorikus: amely az atmoszférában található, ill. abból származik

Átalakult: meteorikus vagy óceáni eredetű, de fizikai és kémiai folyamatoknak köszönhetően lényegesen megváltozott összetétele

Ez az osztályozás kizárja a juvenilis vizet, kiindulva abból, hogy a vulkáni jelenségek a lemeztektonikához kötődnek és az így felszínre kerülő vizek az óceánokból és az atmoszférából egyaránt származhatnak, tehát átalakult vizek.

Fedett víztartó: rétegen keresztüli átszivárgás

Price (1985)

8.TK. Ivóvizek, a felszín alatti vizek kémiai tulajdonságai

8.1. Ivóvizek és a felszín alatti vizek eredete

8.2. A víz hőmérsékleti tulajdonságai

8.3. Alapvető kémiai jellemzők

8.3.1. Mértékegységek

8.3.2. Az elsődleges és másodlagos kémiai folyamatok

8.4. Felszín alatti vizek kémiai fejlődése

A felszín alatti víz hőmérséklete függ:

- hőforrástól
- közetek hővezető képességétől
- a víz hőcserélő képességétől

A felszín alatti víz legfontosabb hőforrásai:

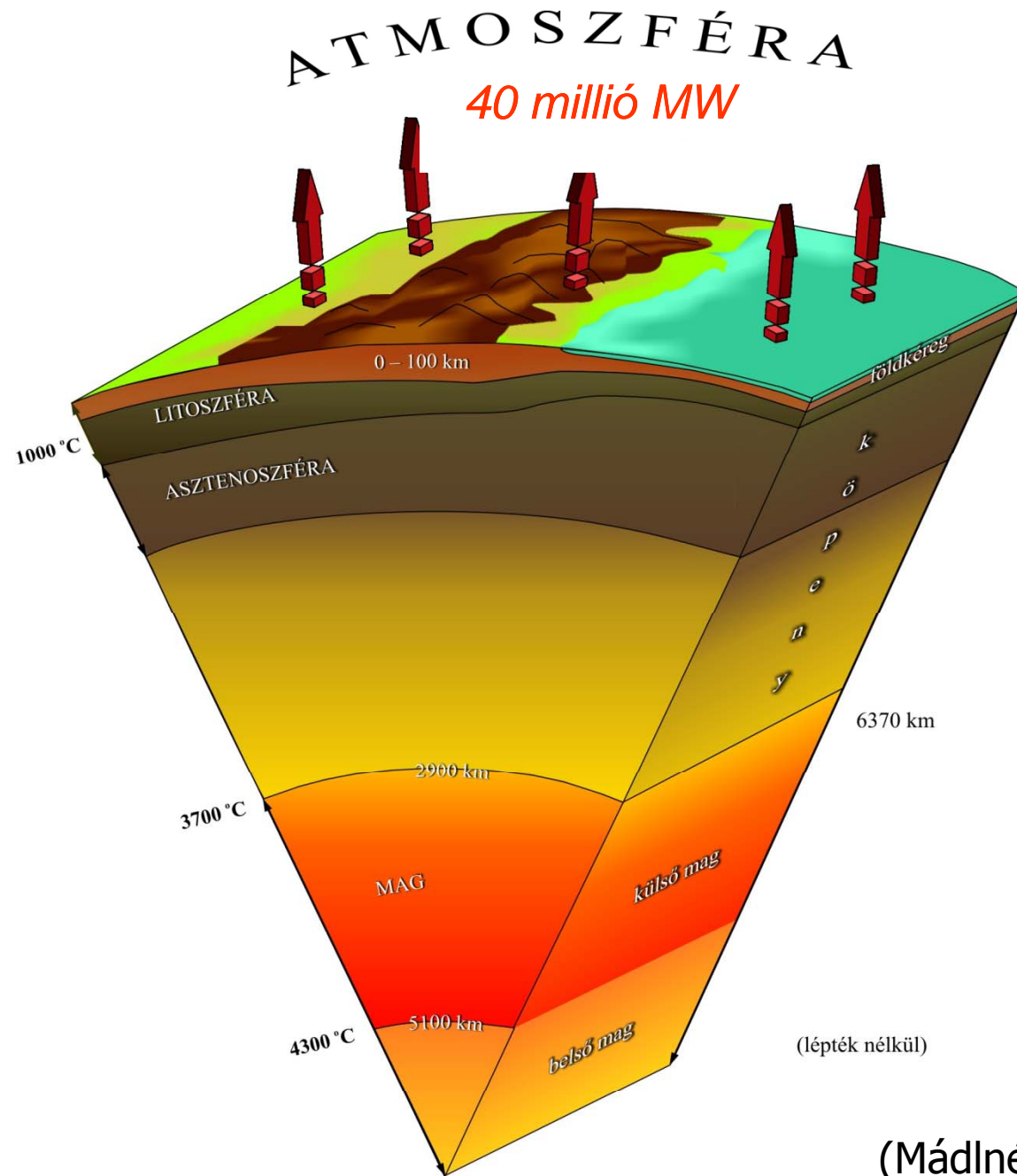
- napsugárzás (fluxusa: 0,18 watt/cm²s)
- a Föld belső hője (intenzitása: $1,3 * 10^{-6}$ watt/cm²s)

Földkéregben U, Th, K hosszú felezési idejű izotópok radioaktív bomlása

A felszín alatti víz kisebb hőforrásai:

- magmás kőzetintrúziók és vulkánok
- hőtermelő kémiai reakciók
- szerves anyag oxidációja
- a mozgó felszín alatti víz és a mozgó kőzetek súrlódása

(Mádliné Szőnyi, 2006)

1.1. ábra: A Föld belső szerkezete és hőmérséklete

- heterotermális zóna * Amely alatt már nem észlelhetők a napsugárzás hatása miatti éves hőmérsékletingadozások. Helyzetét a környező kőzetek és a klíma befolyásolja, 10-40 m között található
- neutrális zóna*
- homotermális zóna

A Föld belső hőjéből adódó vertikális hőfluxus (i_z) a homotermális zónában:

$$i_z = \kappa \Delta T / \Delta z$$

κ – a kőzetek hővezetőképessége

$\Delta T / \Delta z$ – vertikális geotermikus gradiens, általános értéke a természetben:

3-5 °C/100 m, de 0,5-20 °C/100 m között változhat

A felszín alatti víz hőmérséklet alapján való osztályozása (Juhász, 1987):

- hideg víz < 18 °C
  - langyos víz 18-25 °C
  - meleg víz 25-37 °C
  - hévíz > 37 °C (emberi testhőmérséklet miatt)
- Budai Termálkarsztra készített beosztás (Erőss A. és Mádlné Szőnyi J. 2008)

Temperature range (°C)	Name
< 20	cold
20-30	lukewarm
30-36,7	warm
> 36,7	hot

Magyarországon általában a 30 °C-nál magasabb kifolyóvíz hőmérsékletű vizeket tekintik termálvíznek. A termálvíz és a hévíz elvben szinoním kifejezések, T határaik között ellentmondás!

8.TK. Ivóvizek, a felszín alatti vizek kémiai tulajdonságai

8.1. Ivóvizek és a felszín alatti vizek eredete

8.2. A víz hőmérsékleti tulajdonságai

8.3. Alapvető kémiai jellemzők

8.3.1. Mértékegységek

8.3.2. Az elsődleges és másodlagos kémiai folyamatok

8.4. Felszín alatti vizek kémiai fejlődése

8.3.1. Mértékegységek

TÖMEG/TÖMEG

Tömegszázalék: megadja, hogy az oldott anyag tömege (m_x) hány százaléka az oldat tömegének (m_0)

$$\left(\frac{m}{m}\right)\% = \frac{m_x}{m_0} \cdot 100$$

ppm (parts per million) $1/10^6$ pl.: g/t

ppb (parts per billion) $1/10^9$ pl.: mg/t

TÉRFOGAT/TÉRFOGAT

Térfogatszázalék: megadja, hogy az oldott anyag térfogata (V_x) hány százaléka az oldat térfogatának (V_0)

$$\left(\frac{V}{V}\right)\% = \frac{V_x}{V_0} \cdot 100$$

Ezt a mértékegységet ritkán alkalmazzuk a vízkémiában.

TÖMEG/TÉRFOGAT

1. **mg/l (=g/m³):** megadja, hogy hány mg oldott anyag van 1 liter oldatban
(kifejezhető: µg/l-ben is)

2. **Equivalens tömeg jele: eq** = $\frac{\text{iontömeg}}{\text{ionttöltés}}$ **pl.: Na⁺ esetében** $\frac{23,0}{1} = 23,0$
(a kémiai viselkedés miatt fontos)

3. **meq/l** = $\frac{\text{mg/l}}{\text{eq}}$ **pl.: Ca²⁺ esetében** $\frac{40,1}{2} = 20,05$

(oldódó, ionos vegyületekre használható)

MOLALITÁS (=molális koncentráció) 1 mol 6,022* 10²³ molekula

Mértékegysége mol/kg. Megadja: hány mól oldott anyag van 1 kg oldatban. (Termodinamikában használatos.)

1 mólos oldat: 1 mól oldott anyag/kg ←

híg oldatokra:

$$\frac{\text{mg/l} * 10^{-3}}{\text{iontömeg(grammban)}}$$

MOLARITÁS (=moláris koncentráció)

Mértékegysége mol/m³ Megadja: hány mól oldott anyag van 1 m³ oldatban.

8.3.2. Az elsődleges és másodlagos kémiai folyamatok

Elsődleges kémiai folyamatok:

A felszín alatti víz oldott-anyag tartalma nő a víz-kőzet közvetlen kölcsönhatása következtében.

- oldódás
- hidratáció
- hidrolízis
- redox folyamatok
- savak hatása

Másodlagos kémiai folyamatok:

A víz oldott anyag tartalmának módosulása más szilárd fázissal való érintkezés miatt és egyéb hatásra

- kémiai kiválás
- báziscsere
- szulfátredukció
- koncentráció
- membránszűrés

MÁSODLAGOS KÉMIAI FOLYAMATOK:

1. KÉMIAI KICSAPÓDÁS

a) a víz-kőzet kölcsönhatás: oldott ásványi anyag kölcsönhat a szilárd fázissal (kőzettel) → oldhatatlan csapadékot hoz létre

b) hőmérséklet változása: pl hévforrásokból kicsapódó SiO_2 a csökkenő T miatt

c) nyomásváltozás: pl mésztufa lerakódása (a nyomáscsökkenés miatt CO_2 eltávozik és CaCO_3 csapódik ki)

d) oxidáció: az oldott anyag levegővel érintkezve oxidálódik

e) párolgás

Scheuer Gy., 1996

Mono-lake, Sierra Nevada

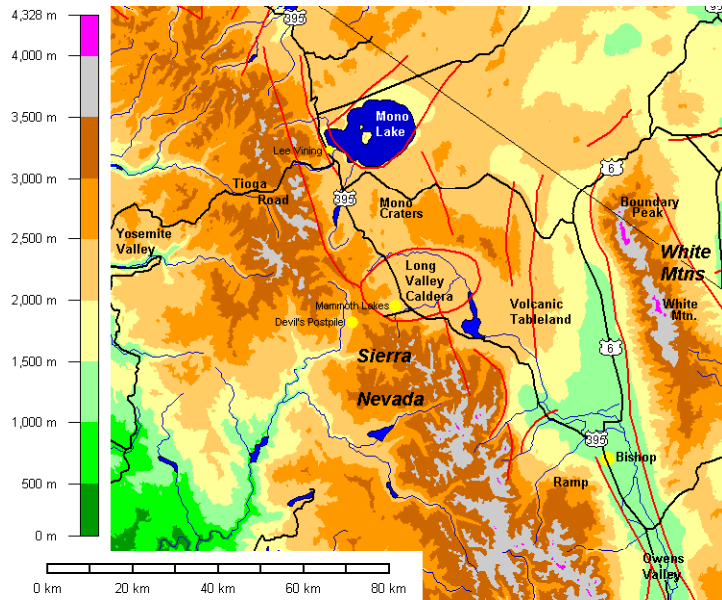
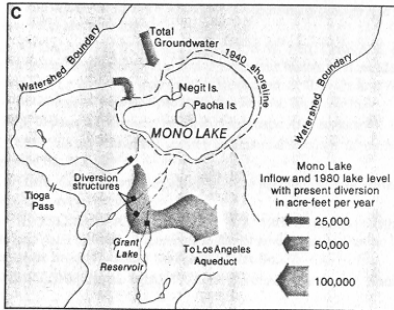
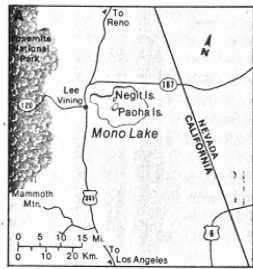
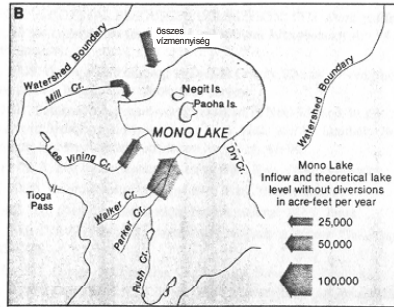
Mésztufatornyok: a tó szintje alatti karbonátkiválás. A Mono-lake vízintjének antropogén hatásra történő csökkenése miatt „szárazra” került.

A kútból feltörő 65-68 °C-os melegvíz egy 120 m²-es mésztufadombot alakított ki.

 Taponophile

„Half a dozen mountain brook flow into Mono Lake, but not a stream of any kind flows out of it. What it does with its surplus water is a dark and bloody mystery.”

Mark Twain

MONO-tó

Mark Twain 1860 →

Kalifornia/Nevada → tó

150 km²

sótartalom Na₂CO₃ és NaCl

- A tó egyetlen fogyasztója a párolgás → lefolyástalan
- Hat vízfolyás táplálja
- Felszín alól is kap utánpótlást

<http://www.google.com/imgres?imgurl=http://www.uwsp.edu/geo/projects/geoweb/participants/Dutch/GeoPhotoVtrips/MonoLake/Mono0F1.gif&imgrefurl=http://www.uwsp.edu/geo/projects/geoweb/participants/Dutc>

A tó vízháztartása felborult

- 1941-1993
- Vízsint > 12 m-t csökkent
- Sótartalom 50 g/l-ről 100 g/l-re nőtt
- Tófelület nagysága harmadára zsugorodott

Másodlagos ökológiai hatások

- Tókönyék élővilága, tápláléklánc sérült
- Itt találták meg azt a baktériumot, amely a P helyett As-t épít be a DNS-ébe a tóüledékből (2010. december 3.)

Duna-Tisza köze, felszíni sókiválás
felszíni sókiválás feltétele: evaporáció dominanciája és a felszíni lefolyás hiánya

2. IONCSERE

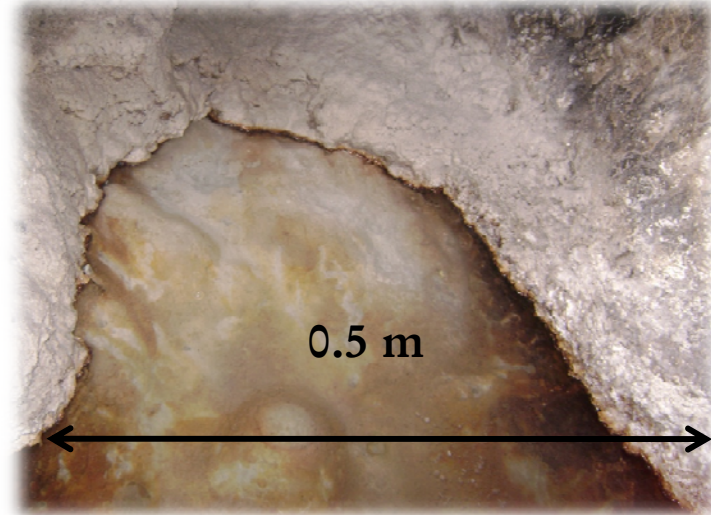
szilárd fázisokhoz kémiai vagy fizikai adszorpcióval kötött ionok cseréje a vízben előforduló ionokkal (főleg kationok)

a) agyagásványok

b) zeolitok

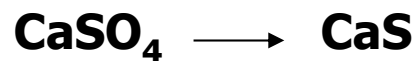
c) szerves anyagok

d) vas-oxidok

3. SZULFÁTREDUKCIÓ

baktérium vagy szerves anyag segítségével

Török-forrás, Gellért-hegy
226Ra adszorbeálódik, 222Rn forrás

(Erőss és Mádl-Szőnyi 2009)

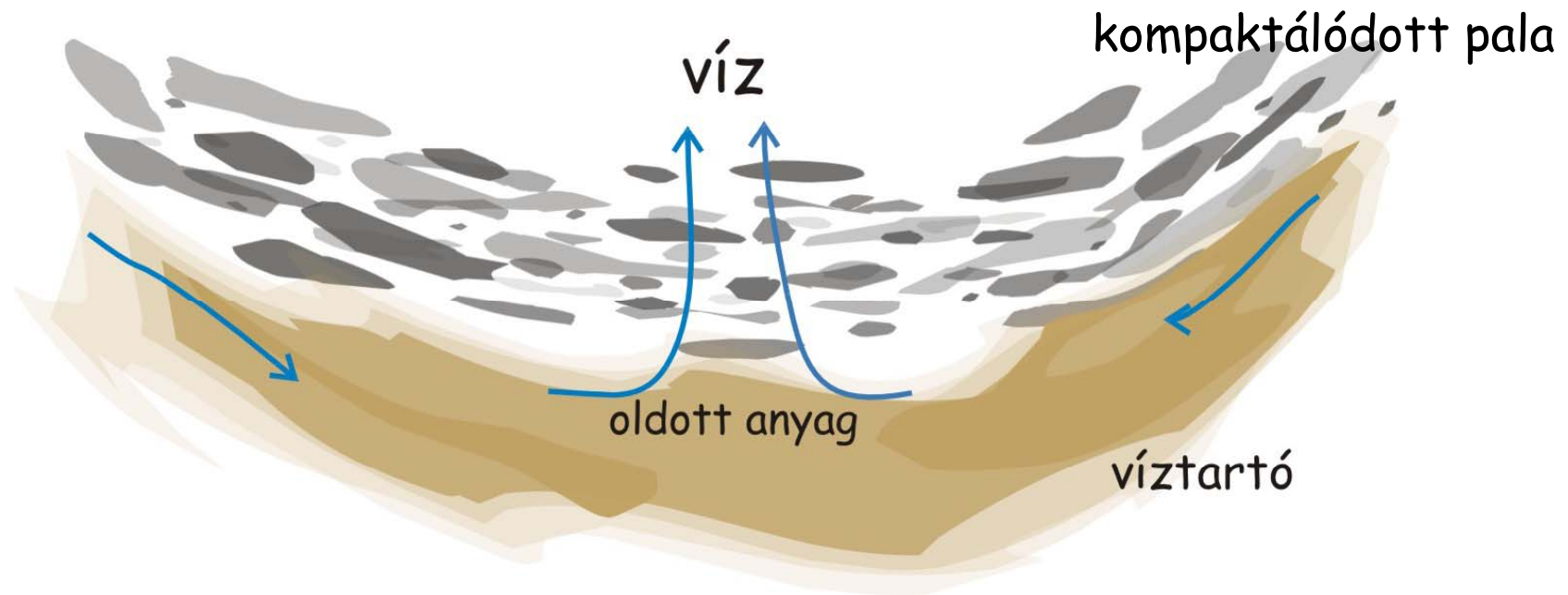
4. BETÖMÉNYEDÉS

a) oldódás - kicsapódás

b) párolgás (a talajnedvesség zónájában, esőzések között)

5. MEMBRÁNFILTRÁCIÓ

- reverz ozmózis: kompaktálódott agyagok és palák féligáteresztő membránként működnek → víz a hidraulikus potenciál miatt felfelé mozog, más molekulák hátramaradnak ⇒ palák alatt magas koncentrációjú vizek maradnak

8.TK. Ivóvizek, a felszín alatti vizek kémiai tulajdonságai

8.1. Ivóvizek és a felszín alatti vizek eredete

8.2. A víz hőmérsékleti tulajdonságai

8.3. Alapvető kémiai jellemzők

8.3.1. Mértékegységek

8.3.2. Az elsődleges és másodlagos kémiai folyamatok

8.4. Felszín alatti vizek kémiai fejlődése

Felszín alatti vizek utánpótlási forrásainak kemizmusa

Csapadék összetétele, és területi változása:

- Kicsi az oldott anyag tartalma, de összetétele területileg is változik, gyengén savas oxidáló oldat
- Óceánok és tengerek közelében finom tengervízecseppek bekerülnek az atmoszférában, megnő az esővíz Cl^- , Na^+
- A levegő CO_2 tartalma miatt a pH-ja alacsonyabb, mint 7
- SO_4^{2-} , NO_3^- biogén folyamatok eredménye,
- SO_4^{2-} , PO_4^{3-} a levegőbe kibocsátott ipari szennyezők,
- savas esővíz

Természetes folyóvizek összetétele:

- Egy vízfolyás kémiai összetétele változik a folyás mentén, egyre több oldott anyag tartalma lesz és a pH általában egyre jobban közelít a 8-hoz, összetételét befolyásolja a hozzáfolyó felszínalatti víz, és talajzónában lejátszódó kémiai és biokémiai folyamatok.

A beszivárgó csapadékvíz:

- Talajon átszivárogva → málló karbonátoknak, szilikátoknak köszönhetően: szervesetlen és szerves savak keletkeznek
- A vízszint alá beszivárgott víz a felszín alatti víz.

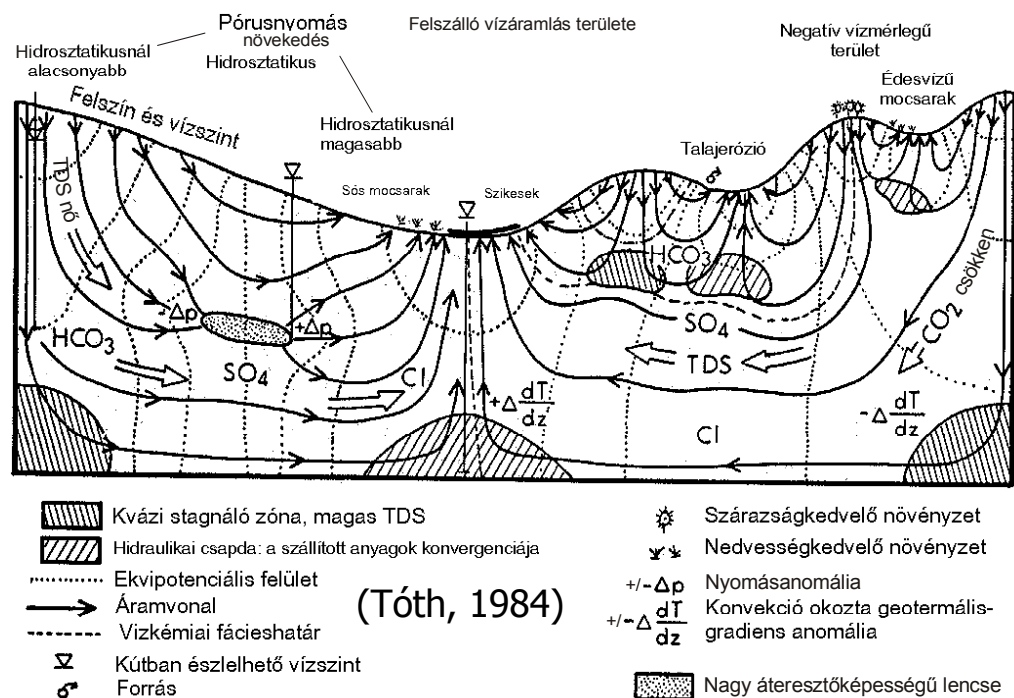
A felszín alatti vízminőségre ható tényezők

- A felszín alá került víz kémiai fejlődésen megy keresztül.
- Összetételét meghatározza, hogy egyensúlyra törekszik környezetével.
- Egy adott felszín alatti pontban a vízminőséget meghatározó tényezők:

- oldható ásványok típusa, mennyisége, oldhatósága,
- a kőzet-víz érintkezési felület nagysága (n), a kontaktus ideje, a megelőző vízminőség
- közethőmérséklet, pórusnyomás, áramlási sebesség és pálya.

•A hidrogeológiai környezeti viszonyok:

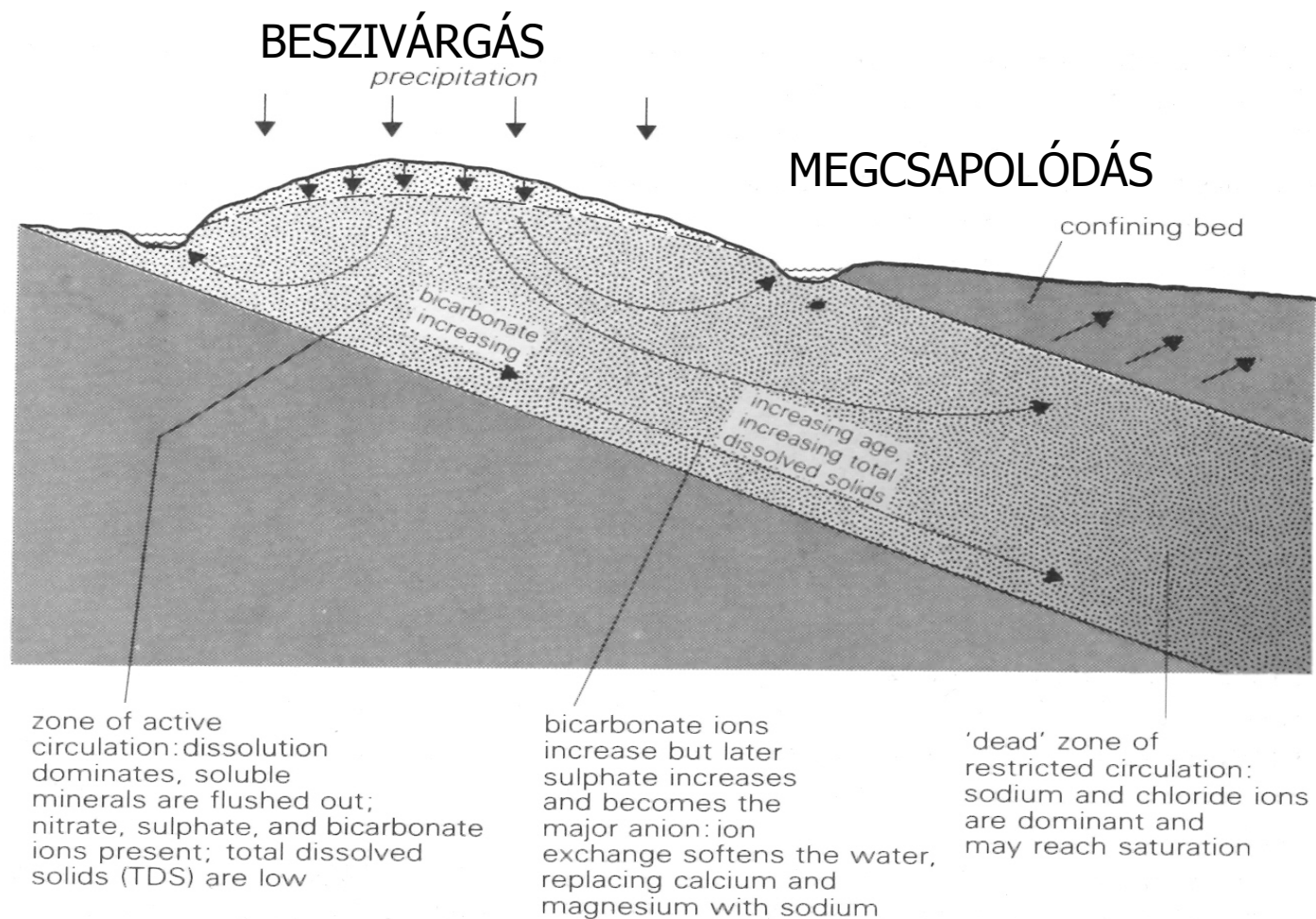
- **földtani adottságok** (litológia, szerkezetek, hőfluxus)
- **domborzati viszonyok** (hegyvidék, dombosság, síkság)
- **klimatikus viszonyok** (humid, arid: CS, ET, T)

Azonos litológiájú kőzetből származó víz sem azonos minőségű, ha az egyéb környezeti viszonyok eltérőek!

A felszín alatti vizek kémiai fejlődése humid helyzetben

(Price, 1985)

Az áramlás irányában só koncentráció (TDS) növekedés és szisztematikusan változó ionösszetétel.

$\text{HCO}_3^- \rightarrow \text{SO}_4^{2-} \rightarrow \text{Cl}^-$ Az anionok a mélység és az áramlás irányában a Chebotarev-sorozat szerint változnak

$\text{SO}_4^{2-} \rightarrow \text{Cl}^-$ Az összes anionhoz képest nő az áramlás irányában

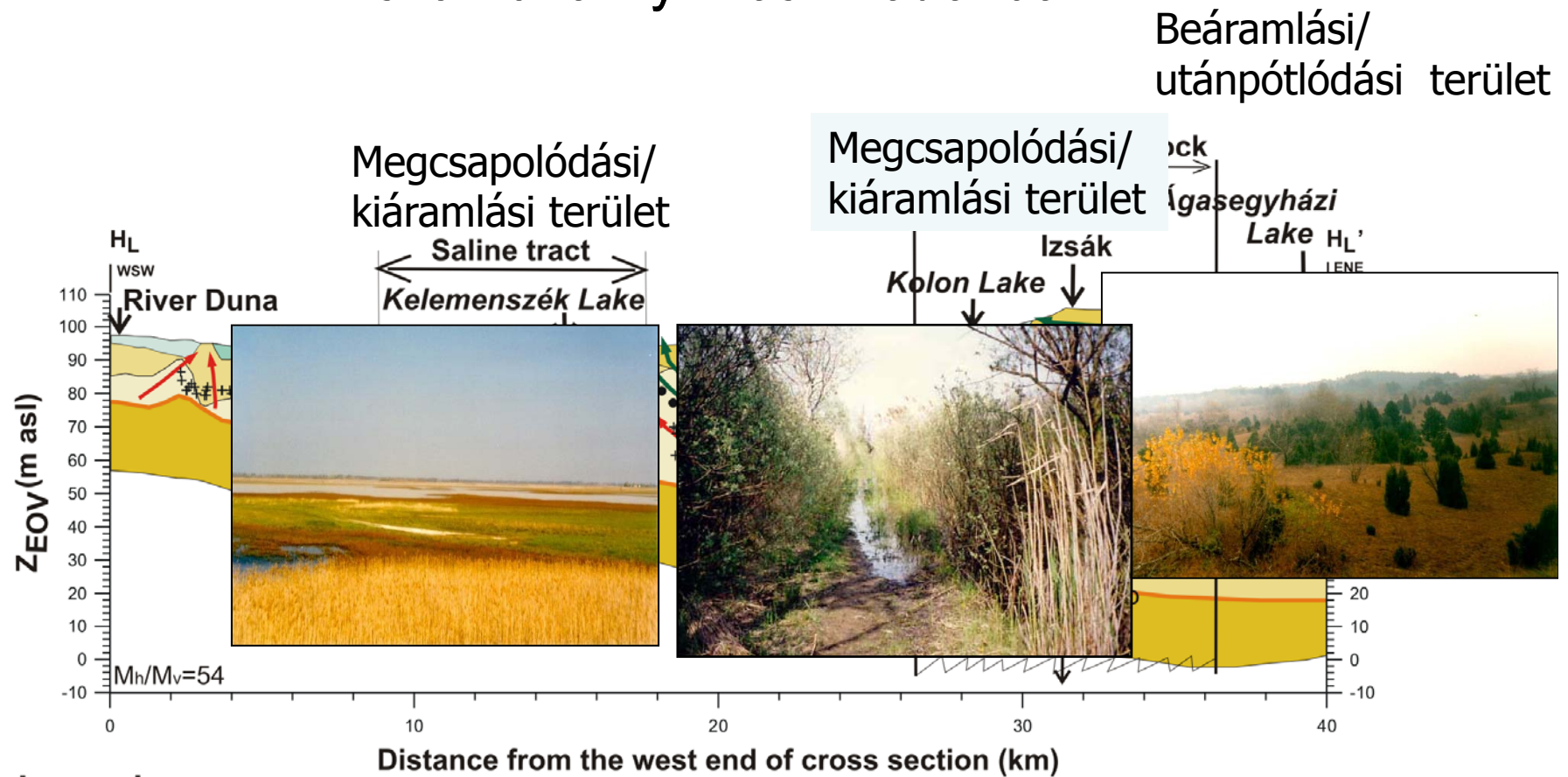
Na^+ és K^+ Az arányuk nő az összes kationhoz viszonyítva az áramlási pálya mentén

pH Áramlás irányában nő
BE (6-7) $\rightarrow$ KI (7-8)

Eh BE (+) KI (-)

Áramlási rendszerek valós vízgyűjtő medencében, Duna-Tisza köze Ny-i részmedence

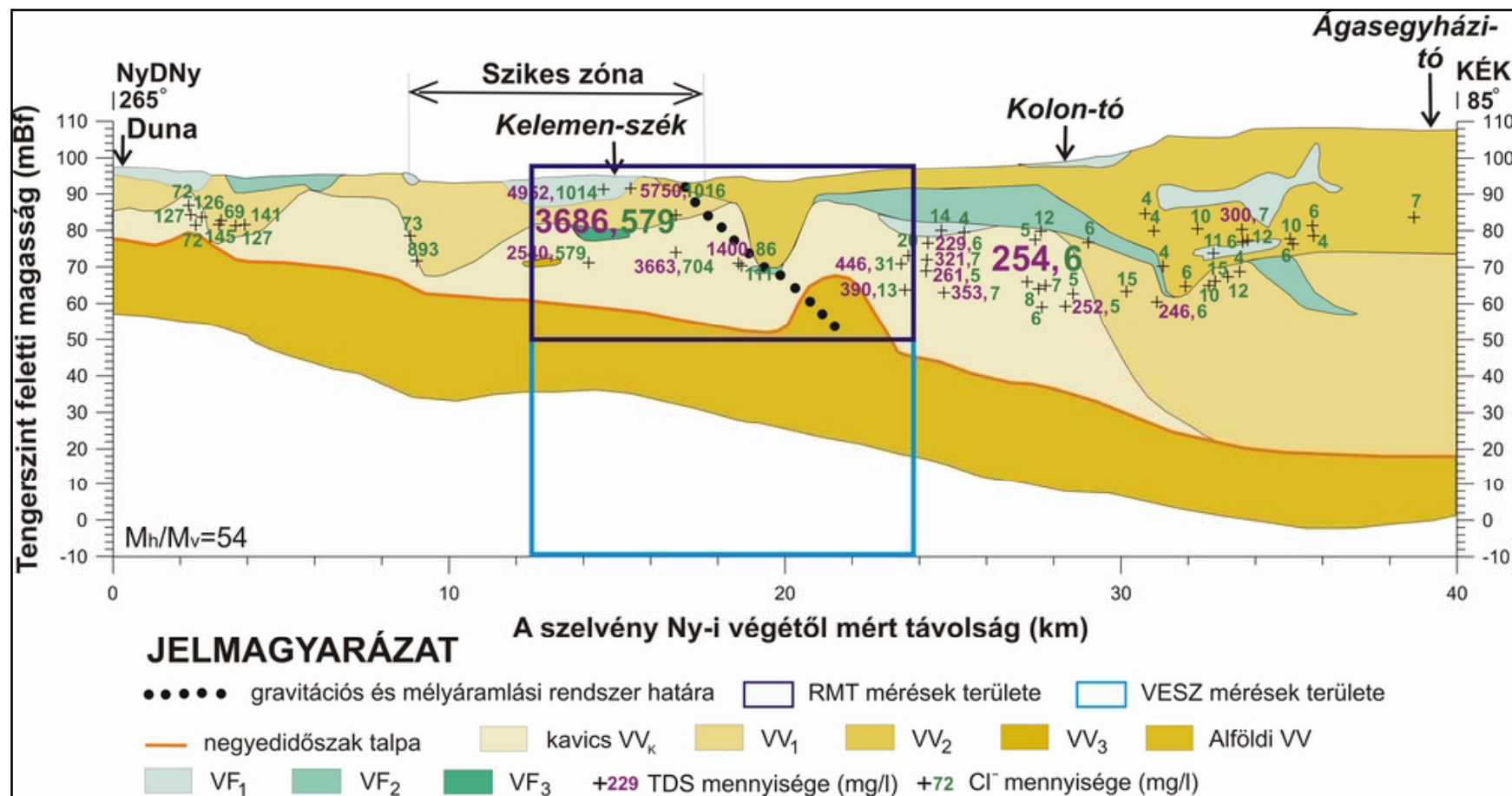

Legend

- Hydrostratigraphic units: AF_G ; AF_1 ; AF_2 ; AF_3 ; Great Plain AF; AT_1 ; AT_2 ; AT_3
- Path of basinal-flow; → Path of gravity-flow; -100- Hydraulic head contour (m asl); + Control point;
- Base of gravel AF_G ; ••••• Boundary between gravity-drive and compressional-flow regimes

(Mádl-Szőnyi and Tóth 3009)

Áramlási rendszerek valós vízgyűjtő medencében, Duna-Tisza köze Víz kémia

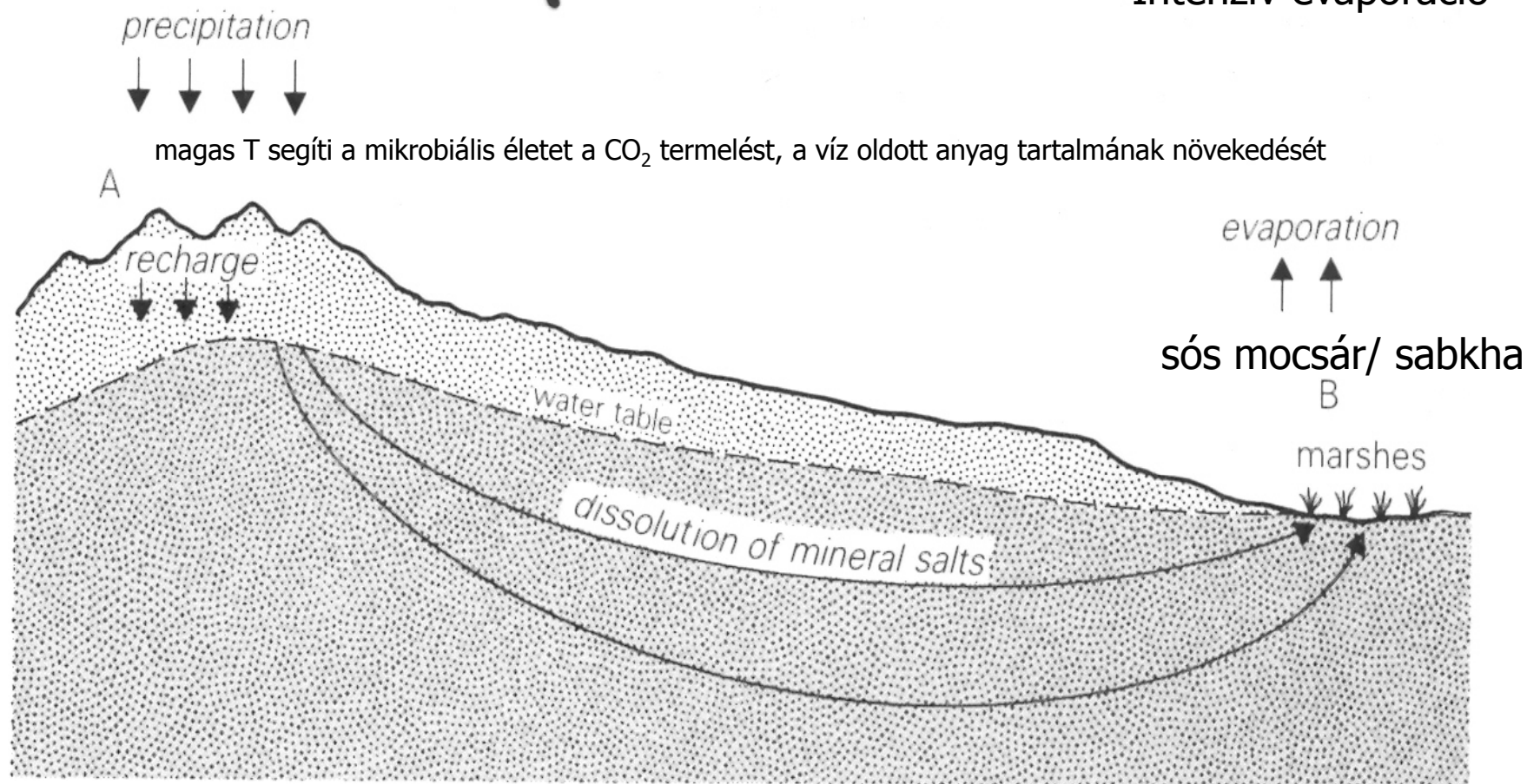
(Simon, 2006)

A felszín alatti vizek kémiai fejlődése

(szemi)arid helyzetben

BE: korlátozott utánpótlódás, $ET \gg P$

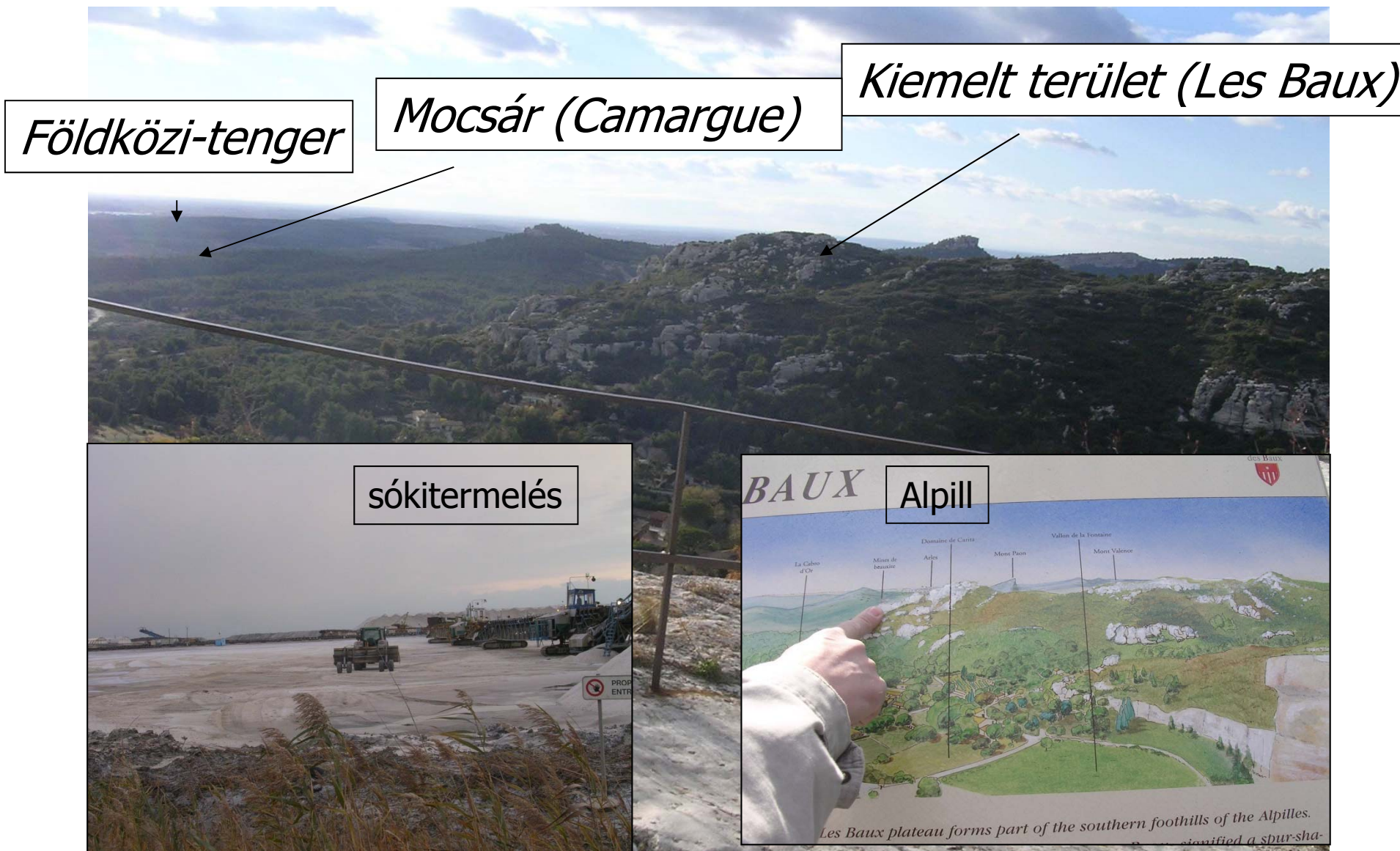
Intenzív evaporáció

(Price, 1985)

MEGCSAPOLÓDÁS

UTÁNPÓTLÓDÁS

Környezeti elemek: Földtan:mészköhegység, Topográfia:> 2-300 m szintkülönbség, Éghajlat: mediterrán, szemi-arid

Antropogén hatások

- A geoszférák (bioszféra, atmoszféra, hidroszféra, litoszféra) között állandó kölcsönhatás van, az elemek mozognak a geoszférák között. Minden rendszer egyensúlyra törekszik, miközben változik.
- A szennyezőtranszport részben a hidrológiai ciklus „szállítószalagján” valósul meg.

•Az atmoszféra légköri szennyeződése savassá teszi az esővizet, amely lehullva a kőzetekben levő ásványokkal reakcióba lép, különböző komponenseket kioldva, amelyeket tovább szállítva, más ásványok, vegyületek válnak ki. A szennyezett talajból a felszín alatti víz tovább viszi a szennyezőket.

•A vízbeszerző létesítmények (felszíni vízkivételi mű, mélyfúrású kút) kiemelten védendők a szennyező anyagokkal szemben, mert esetleges elszennyeződése alkalmatlanná teszi ivóvíz-felhasználásra a termelt vizet.

